

naranošću tako jak (odnosno zašto je potreban upravo pluriperspektivan pristup), ali i odakle proizlazi potreba za integrativnim istraživanjem čovjeka. No važno je, ističe autor, da u takvome integrativnome, pluriperspektivnome pristupu bioetici, sama filozofija odustane od bilo kakvog oblika elitizma i da bioetičkim raspravama ponudi svoje specifične vještine, poput logičkog rezoniranja i analitičkog diseminiranja koncepata (usp. str. 279). Na taj će način, tvrdi Eterović, biti moguće dostići puni bioetički senzibilitet koji

»... nije puka osjetljivost (emocionalno odobranje ili zgražanje nad nekim propozicijama) već je ono dubinsko 'utapljanje' u dijalog sa sugovornicima koje iskreno respektiramo kao sebi ravne.« (str. 279)

U konačnom, završnom poglavlju, Eterović sumira svoje glavne argumentacijske pravce, vraćajući nas iznova na svoje temeljno polazište: bioetičko iščitavanje cjelokupnoga Kantova sustava produktivno je za razvoj bioetike, ali i za aktualizaciju Kanta kao mislioca, filozofa, prosvjetitelja. Upravo nam je takav mislilac, zaključuje Eterović, danas potrebniji nego ikada.

Teško je reći je li Eterovićeva knjiga zanimljivija kao interpretacija Kanta ili kao sustavna interpretacija i tumačenje bioetike. Nesumnjivo je da je ona uvjerljiv poziv na ozbiljno suočavanje sa sve većom ekološkom krizom. No kako god da čitatelj pristupi ovom zaista inspirativnome djelu, sigurno je da će ga njegova dubina oduševiti, začuditi, ponegdje naljutiti, ali uglavnom prisiliti na promišljanje i preispitivanje. Upravo su to, smatramo, vrline kojima svaki filozof mora težiti i upravo su to učinci dobre filozofije. Stoga bezrezervno preporučujemo ovu knjigu. Ako je ikad bio pravi trenutak da se zaboravi na podjele i uloži napor u istinsku multidisciplinarnu suradnju i ponovno konzultiranje velikana prošlosti u svrhu pronalaženja univerzalno primjenjivih i trajno korisnih rješenja, kako onih za kvalitetnije i pravednije ophođenje među ljudima, tako i onih koja bi iznašla načela za održive i humane načine ponašanja čovjeka prema drugim bićima i okolišu u kojem ovisi, to je sada. Igor Eterović kao autor svjestan je važnosti trenutka i svega što se riskira propusti li se i ova prilika. Ideje i rješenja koja nudi nisu, naravno, niti jedini mogući načini razumijevanja Kanta niti ta rješenja sama po sebi mogu razriješiti probleme koje smo tako dugo stvarali. Ipak, čak i posve neupućenu ili tek površno upućenu čitatelju već će nakon čitanja nekoliko prvih pasusa ove knjige biti jasno s kolikom ozbiljnošću, predanošću, motivacijom, interesom, pa i ljubavlju, autor pristupa svom djelu. Ljubav se iskri iz njegovih rečenica, a da pritom objektivnost i

temeljnost njegove analize i izričaja ni trenu nisu na gubitku. Već sam taj stav prema djelu kojeg se prihvaća može biti svojevrsna vodičja za raspetljavanje silnih gordijskih čvorova tek ukratko dodirnutih u samom uvodu, kada bismo taj »recept« odnošenja prema svom radu i okolini svi preuzeli i poopćili kao maksimu djelovanja, u kantijanskom stilu. Sva epohalna veličina Kantova filozofskog opusa, kako kvantitativna tako i kvalitativna, kao i sva izazovnost zadatka cjelovitog povezivanja tog diva filozofije s relativno mladom i stalno razvijajućom disciplinom, u autoru ove knjige nalaze mislioca i više nego doraslog zadatku; voljnog da Kanta aktualizira i poveže s bioetikom na načine koji će biti ne samo pravedni prema slovu i namjerama samog velikana nego i koji će bioetici pridonijeti na načine koji ju mogu proširiti. To proširenje treba se izvesti na korist ne samo ljudi nego ekosustava općenito. Već je iz toga razvidno da je riječ o djelu koje bi trebao proučiti svaki filozof, zaljubljenik u Kantovu filozofiju, bioetičar, ali i šire čitateljstvo zainteresirano za problematiku koja se tiče općeg dobra.

Leonard Pektor

Iris Vidmar Jovanović

Predrag Cicovacki,
Kendy Hess (ur.)

Nonviolence as a Way of Life

History, Theory and Practice

Motilal Banarsidass Publishers,
New Delhi 2017.

Pred nama je značajna publikacija, onaj tip intelektualnog štiva koji može biti zanimljiv velikom broju zainteresiranih čitatelja. Riječ je o dvosveščanoj uredničkoj publikaciji, djelu urednikâ Predraga Čičovačkog i Kendy Hess, koje na ukupno 690 stranica teksta okuplja 46 raznolikih, ali idejno i tematski kompleksarnih priloga. Prvi urednik, Predrag Čičovački, inače redoviti profesor filozofije na *College of the Holy Cross* (Worcester, Massachusetts, SAD), tek je djelomice poznato ime hrvatskoj filozofskoj i intelektualnoj javnosti. Čičovački je autor i urednik brojnih publikacija u širokom tematskom spektru od Kantove i Hartmannove filozofije, preko filozofijske

analize djela Schweitzera, Dostojevskoga i Tolstoja, do problematike ljubavi, mira i nenasilja, problematike vrijednosti i sl. Suurednica Kendy Hess izvanredna je profesorica socijalne filozofije i etike na istom sveučilištu, inače autorica brojnih članaka iz širokog spektra etičkih, socijalnih i pravnih pitanja. Recimo, također, da je prije akademske karijere Hess djelovala kao pravnica specijalizirana za problematiku zaštite okoliša.

Budući da je riječ o obimnom djelu u kojemu prilozi – iako povezani istom niti vodiljom – pokrivaju brojne probleme, područja različitih akademskih disciplina, kulturnih horizonata i misaonih perspektiva, područja društvenog angažmana i sl., nismo u ovom prikazu u mogućnosti dati pregled sadržaja cjelokupne publikacije pa ćemo se zadržati na nekoliko aspekata. Prvo, potrebno je reći nešto o nastanku ovog zbornika, o glavnim porukama koje su urednici zamislili i oblikovali. Drugo, potrebno je ocrtni sadržaj zbornika rukovodeći se sadržajem poglavlja. Treće, nastojat ćemo prikazati neke teme i autorske pristupe u zborniku koji nam se čine iznimno vrijedni i koji, osim toga, mogu poslužiti kao most za pristup i razumijevanje drugih dijelova zbornika. Riječ je o temama misaonih konstrukcija zapadnjačkih društava, problematici nenasilja u obrazovanju i problematici nenasilja u odnosu prema cjelini života. I u konačnici, četvrto, potrebno je reći nešto o poruci ove vrijedne publikacije i razlozima zašto ju je dobro učiniti vlastitim štivom.

Čičovački, autor u dva uvodna teksta (»Predgovor« i »Uvod«) ocrta okolnosti i razloge nastanka ove publikacije. Riječ je o susretanju s misaonom baštinom Indije, posebno s naučavanjem i načinom života jainističke zajednice, kako u Indiji tako i na području SAD-a. Možemo ovdje kazati ono već poznato: *jainizam* je zapadnjački opis jedne od najstarijih religijskih zajednica u Indiji, koja osim religioznih, spiritualnih i konfesionalnih određenja ima i ona filozofijska, navlastito etička i socijalna. Osnovno etičko načelo jainizma je *ahimsa*. Ono konkretno znači zahtjev nečinjenja nasilja u bilo kojem pogledu, prema bilo kojem obliku života. Ocrtavajući te pozicije, Čičovački daje čitateljima glavne naznake sadržaja publikacije sljedećim riječima:

»Kada nenasilje razumijemo u određenjima gostoprimitva i njegovateljstva, postaje nam jasno da nije riječ o jednodimenzionalno definiranom stajalištu, nego o zbiru pozitivnih, sudjelujućih emocija i djelovanja.« (sv. I, str. XII)

Kako vidimo, nije samo riječ o promicanju mira nego o zagovaranju nenasilja kao esencije svih ljudskih postupaka – misaonih, religioznih, socijalnih – prema svim pojedinim

oblicima života, kao i životu u cjelini. Potrebno je spomenuti još jedno određenje ove publikacije, a riječ je o misli i porukama djelovanja Mahatme Gandhija koji preuzima sadržaje jainističkog učenja o nenasilju (*ahimsa*) i stvara misaone temelje nenasilnog pokreta otpora protiv britanske vlasti na teritoriju Indije. Te dvije teme, nenasilje kao način života i poruke mirne transformacije različitih oblika ljudskih nesavršenosti, kako onih duhovnih tako i socijalnih, teme su koje se naziru u svim priložima ovog zbornika. Kao niti vodilje u čitanju brojnih dragocjenih priloga, mogu nam poslužiti riječi Čičovačkog:

»Kako naš svijet postaje sve nasiljniji i kako postajemo sve svjesniji brojnih načina putem kojih nasilje utječe na naš način života, javlja se neutaživa potreba za sadržajima koji nama, ljudima, mogu pomoći da razumijemo situaciju i da primjereno reagiramo. Ova je knjiga pokušaj da se odgovori na tu potrebu.« (sv. I, str. XXIV)

Kako dalje navodi Čičovački, ova publikacija nastoji uputiti na ideje koje zagovaraju nenasilje. Ona također nastoji uputiti na primjere situacija u kojima se nasilju možemo oduprijeti nenasiljem. Također, nastoji nas obavijestiti o postojanju pojedinaca i institucija koji svojim radom svjedoče o ispravnosti nenasilja kao puta kroz život.

Kao što smo već rekli, publikacija u dva sveska sadrži 46 priloga (uz »Predgovor« i »Uvod«), razdijeljenih u tri smisleno oblikovana poglavlja. Prvi, naslovljen »History«, obuhvaća devet priloga usmjerenih na ispitivanje izvora ideje nenasilja, ponajprije gledajući na povijesno okružje nastanka (Indija), kao i na brojna kulturna i politička očitovanja. Tako u ovom odjeljku možemo čitati intervju Čičovačkog, naslovljen »In the Footsteps of Mahatma«, s Gandhijevim unukom Arunom Gandhijem, koji objašnjava polazišta misli svog djeda te donosi neke manje poznate činjenice o Gandhijevoj životu i nauku. Tu možemo pronaći i članak Douglasa Allena naslovljen »Mahatma Gandhi's *Ahimsa* and *Swaraj* in 1947 and Today«, koji je posvećen proučavanju Gandhijeve misli u kontekstu socijalnih promjena suvremenog indijskog društva, posebno s gledišta ekonomskih učinaka, industrijalizacije, urbanizacije, kapitalističke privrede i sl. Također, u ovom dijelu možemo čitati nekoliko članaka posvećenih socijalnom, historiografskom i političkom izučavanju koncepta i prakse *ahimse*. Primjerice, članak Leroya N. Mayera »A Dialectic of *Ahimsa* in the Face of War«, članak Paula S. Roppa »Nonviolence: Confessions of a Unitarian Universalist«, članak Sadhua Atmatruptada »*Ahimsa* and Peace: Terror's Unequal and Opposite Reaction«, članak autora i suradnika Matthewa Zarea

Fishera »*Ahimsa* and Identity: Jains During the 1947 Partition of India«. U ovom odjeljku zapažamo i nekoliko članaka koji tematiziraju problem nenasilja izvan konteksta indijskog društva. Primjerice, članak »Thoughts of Nonviolence in traditional Culture in China« autorice Lise Shen, članak »The Fruitful Tree in My Enemy's Garden: Biblical Ethics for Peaceful World« autorice Grace Darling te članak »*Ahimsa* and Reverence for Life«, u kojemu autor Chris Doude van Troostwijk uspoređuje nauk o *ahimsi* s mislima Alberta Schweitzera.

Drugi dio publikacije, naslovljen »Theory«, donosi jedanaest članaka u kojima autori iz različitih polazišta sagledavaju problem nenasilja. Primjerice: medicine, etike, političke teorije, pravne teorije i prakse, znanosti o okolišu i sl. Riječ je o sljedećim radovima: članak »*Ahimsa*, Nonviolence and the Practice of Medicine« autora Roberta L. Holmesa, članak »*Ahimsa*: Spirituality for an Evolving Human Consciousness« isusovačkog autora Georgea Patteryja, članak »Techno-Scientific Rationality« autorica Natache Salomé Lime i Elizabeth Beatriz Ormart, članak »Moral Injury« autora Duanea L. Cadyja, članak »*Ahimsa* and Social Ethics« autora Grega Mosesa, članak »Environmental Rites: Plants And Animals in Jain Repentance« autorice Brianne Donaldson, članak »Nonviolence Toward One-Sensed Beings in Jainism« autorice Ane Bajželj, članak »The Limits of Nonviolence in Reactive Action« autora Rubena Apressyana, članak »Violence and Justice« autora Borisa Kashnikova, članak »Leo Tolstoy and Joseph Brodsky on Resistance to Evil« autorice Olge V. Artemyev i članak »Politics of *Ahimsa*: Remaining the Village Republic« autora Joáma Evansa Pima. Nema dvojbe da svi navedeni radovi, premda pisani iz različitih misaonih okružja i vrlo često kritički orijentirani, ponekad i oprečnih pogleda, donose inventivne uvide u problematiku nenasilja. Kako smo ranije naveli posebno su značajni radovi koji tematiziraju probleme zaštite okoliša, konkretno odnos čovjeka prema drugim živim bićima, kao i prema patnji drugih oblika života. Vrijedi ovdje istaknuti da pozicije agresivnog djelovanja prema prirodnom okolišu, koje su ugrađene u temelje zapadnjačkog misaonog kozmosa, mogu biti vrlo učinkovito dovedene u pitanje iz kuta razumijevanja fenomena nenasilja kako ga prikazuju tematski vezani članci ovog bloka.

U trećem dijelu publikacije koji zauzima cjelokupni drugi svezak pod naslovom »Practice«, nalazimo 26 članaka čije je bitno određenje djelovanje na temelju uvjerenja o nenasilju. Riječ je o sljedećim prilozima:

članak »My Experiments with Nonviolence« autora Rama C. Majhia, članak »*Ahimsa* in Personal Life« autora Aruna Gandhija, članak »A Pragmatic Approach to *Ahimsa* in the Saman Order« autorice Samani Charitre Prajane, članak »*Ahimsa* Taken to the Limit« autora Philipa Claytona, članak »The Practice of *Ahimsa*« autora Barryja L. Gana, članak »Behind the Apricot Tree« autorice Molly Haglund, članak »Teaching Nonviolence« autora Richarda Wenera, članak »Cherry Blossoming: Practice of Nonviolence in Education« autorice Luize Mouzinho, članak »Practicing *Ahimsa* with the Childhood Victims of *Himsa*« autorâ Andrewa Fitz-Gibbona i Jane Hall Fitz-Gibbon, članak »(Non)Violence in Prison« autora Matta Harpera, članak »Motivation to Become a Nonviolent Person« autora Subhasha C. Jaina, članak »*Ahimsa* in Jainism and the Moral Imperative of Veganism« autora Garyja L. Francionea, članak »Alarming Behavior: The (Ab)use of Alarms in Nursing Homes« autorice Jadranke Grek-Čičovački, članak »Violence in the Practice of Law: The View from Here« autorice Kendy Hess, članak »Exhibitions on Nonviolent Resistance: A New Medium For Peace Education« autorâ Christiana Bartolfa i Dominique Miething, članak »Finding Gandhi's Glasses: The Unexpected *Satyagraha* of Occupy Movement« autora Davida H. Woessnera, članak »A Three-Dimensional Model of Living with *Ahimsa*: The Life-Story of a Chinese Farmer« autorice Liu Bangchun, članak »*Ahimsa*: The Life Force of Humanity« autora Sulekha C. Jaina, članak »The End of Violence: An Illusion or a Feasible Aim?« autorice Maje Milčinski, članak »Violence in Traveling« autora Narayana Lal Kachhara, članak »*Ahimsa* in Daily Life« autora Padmanabhana Krishne, članak »The Practice of *Ahimsa* as Enlightened Self-Interest: The Jaina View« autora Balabhadre Brucea Costaina, članak »Jain Concept and Practice of *Ahimsa*« autora Narendre Bhandaria, članak »Applied Jain Nonviolence: A Holistic Approach« autorice Samanie Shashi Pragyae, članak »Application of Nonviolence in Daily Life« autora Johna Galtunga i članak »Love Wrestles with the World: Hospitality of the Poor as a Means to *Ahimsa*« autorice Claire Schaeffer-Duffy.

U dosadašnjem tijeku prikaza osvrnuli smo se na prve dvije ranije navedene točke. Konkretno, kazali smo nešto o nastanku ovog zbornika i o glavnim porukama kako su ih urednici zamislili. Također, osvrnuli smo se na neke priloge u zborniku koji nam se čine iznimno vrijedni i koji, osim toga, mogu poslužiti kao most za pristup razumijevanju drugih dijelova

va zbornika. Dakako, time ne umanjujemo vrijednost svih priloga u zborniku pojedinačno, kao ni vrijednost cjeline. Iz prvog sveska spomenimo tako članak »The Fruitful Tree in My Enemy's Garden: Biblical Ethics for Peaceful World« Grace Darling, u kojemu autorica zagovara model biblijske, poglavito evangeoske, etike ljubavi. Treba ponoviti autoričinu poziciju da biblijska etika ljubavi nije teorijski narativ, nego živa poruka Riječi koju je potrebno provesti u djelo, a to može biti učinjeno i u živim ljudskim postupcima u kojima se suočavamo sa zlom i nasiljem. Rečeno nije isključivo vezano uz religijski identitet ili neku konfesionalnu praksu, o čemu autorica govori analizirajući političku i ekonomsku višeslojnost indijskog društva. Vrijedi se osvrnuti i na članak »Techno-Scientific Rationality« Natache Salomé Lime i Elizabeth Beatriz Ormart, u kojemu autorice analiziraju sam fenomen tehnološko-znanstvene racionalnosti, njegove društvene korijene, idejne inspiracije i društvene učinke. Posebno zanimljivo autorice, na temelju izvedenih pozicija, raspravljaju o problematici spolne reprodukcije kod žena, društvenoj ulozi majčinstva i rodno uvjetovanom nasilju. U raspravi o problematici nasilja u društvu, posebno vezano uz konstrukcije rodno uvjetovanog nasilja, s jedne strane, i problematike utjecaja tehnologije na mogućnost ljudske reprodukcije uopće, s druge strane, taj nam rad otvara široke uvide u problematiku nasilja u našem okruženju kojega možda nismo ni svjesni. Treći rad iz prvog sveska zbornika na koji se želimo osvrnuti jest rad »Violence and Justice« autora Borisa Kashnikova. U tom radu autor polazi od konstatacije da je nasilje najveća prijetnja civilizaciji, osobito zato što je nasilje kao politički mehanizam još uvijek u rukama države (u »najboljem« slučaju, dodali bismo!) i to u dva pogleda: nasilje prema građanima i nasilje prema drugim državama. Autor u ovom radu vrlo razložno ispituje mogućnosti smanjenja nasilja oblikovanjem pravednijih modela društvenosti, posebno zagovarajući ideju političkog pacifizma, protivno konceptima oblikovanja globalnih političkih i ekonomskih entiteta u kojima se mehanizmi nepravde i nasilja mogu samo pojačati.

Iz drugoga sveska zbornika, koji je, kako smo naglasili, okrenut primjerima iz prakse, iz konkretnog okruženja i u kojemu se prikazuju sasvim konkretni – i k tome vrlo poučni – primjeri upravljanja nasiljem, istaknuli bismo nekoliko članaka. Prvo, smatramo da vrijedi spomenuti tri članka posvećena problematici obrazovanja. Konkretno, riječ je o sljedećim člancima: »Teaching Nonviolence« autora Richarda Wenera, nadalje članku »Cherry

Blossoming: Practice of Nonviolence in Education« autorice Luize Mouzinho te članku »Practicing of Nonviolence with the Childhood Victims of *Himsa*« autorâ Andrewa Fitz-Gibbona i Jane Hall Fitz-Gibbon. Riječ je o člancima u kojima se (u prvome spomenutom) problematizira sam nasilni, pa čak i otuđujući, karakter obrazovnih sustava. Drugim riječima, obrazovni sustav u mnogočemu proizvodi nasilje umjesto da ga *sustavno* umanjuje. U drugom spomenutom članku riječ je o obrazovanju i društvenom tretmanu djece koja su bila žrtve nasilja. To je posebno težak zadatak jer dovodi u pitanje same mehanizme obrazovanja, kao i pravičnost korištenja društvenih resursa. S druge strane, postoji li važnija društvena potreba od fizičkog, duhovnog i društvenog ozdravljenja djeteta izloženog nasilju? Treći spomenuti članak na tom tragu raspravlja o fenomenu nenasilnog roditeljstva i njegovoj ulozi u »popravljanju« štete učinjene nasiljem, čak i nasilnim roditeljstvom. Posebno je zanimljiv problem zagovaranja vegetarijanizma u odgoju te stvaranja postojanih nenasilnih oblika svijesti koji ne bi bili inspirirani nasilnim oblicima odgoja. Iz ovog sveska zbornika spomenimo barem još dva rada: članak »The End of Violence: An Illusion or a Feasible Aim?« Maje Milčinski, u kojemu autorica razlaže problematiku nasilja kao društvenog fenomena i ujedno kao nedostatka zrelosti pojedinca. Ovo drugo, koristeći se iskustvima azijskih kultura, autorica nastoji sagledati kroz fenomen meditacije koja nadilazi racionalne koncepte i teži oblikovanju više razine svijesti. To nam otvara mogućnost sagledavanja važnosti izgradnje »unutarnjeg svijeta« kao modela smanjenja nasilja u svijetu uopće. Na tom tragu možemo čitati i članak »Application of Nonviolence in Daily Life« Johna Galtunga, u kojemu autor na nov način pristupa komunikološkoj problematici razrješavanja konflikata zagovarajući koncept smanjenja nasilja. U drugom svesku zbornika moguće je naći mnogo vrlo kvalitetno napisanih i inspirativnih priloga. Vrijedi spomenuti da su prilozi različiti, neki su pisani s namjerom da se logički razlože rezultati istraživanja, bilo empirijskih, bilo teorijskih, dok su drugi zapisi i refleksije o osobnim iskustvima. Bilo kako bilo, riječ je o komplementarnim i iznimno instruktivnim priložima.

To nas dovodi do ranije spomenutog četvrtog aspekta ovog prikaza. Sasvim konkretno, potrebno je reći nešto o poruci ove vrijedne publikacije i razlozima zašto ju je dobro učiniti vlastitim štivom. Riječ je o publikaciji koja u širokom spektru priloga tematizira fenomen nenasilja kao načina života. To je učinjeno na

temelju inspiracija jainističkom tradicijom i općenito, možemo reći, prikazivanjem brojnih aspekata bogate i raznovrsne indijske kulture. Ponad toga, ovo djelo obiluje prilozima iz različitih drugih područja znanja: od teorijskih uvida različitih područja znanosti, preko uistinu dojmljivih propitivanja brojnih kulturnih konstrukata do prikaza osobnih iskustava i gotovo, možemo reći, intimnih poruka vlastitih proživljaja. Čitateljima i čitateljicama kojima indološke teme nisu u užem interesu ova publikacija može otvoriti vidike, a onima koji jesu, vjerujemo, može dati neka do sada nepoznata znanja.

Nema dvojbe da je problem nasilja, shvaćen interpersonalno ili pak strukturalno, jedan od najvećih problema ljudskog postojanja. Ova publikacija otvara široke horizonte suočavanja s tim problemom, istovremeno dajući neka moguća rješenja na društvenoj i osobnoj razini.

Vrijedi promisliti o tim rješenjima, a u tom pogledu vrijedi i čitati ovu publikaciju.

Tomislav Krznar

Dordano Bruno [Giordano Bruno]

Svrgavanje pobjedonosne zveri

**Fedon, Beograd 2015.,
prevela Aleksandra Mančić**

Od 2015. godine, zahvaljujući Fedonu i izvanrednom poslu koji je s prijevodom i napomenama uradila Aleksandra Mančić, veoma značajno djelo za sve proučavaoce Giordana Bruna i renesansne misli dostupno je regiji, na srpskom jeziku. *Svrgavanje pobjedonosne zveri – Spaccio de la bestia trionfante* – prvi put objavljeno 1584. godine, predstavlja prvi od tri dijaloga (*Kabala konja pegazovskog* 1585. i *O Herojskim zanosima* 1585.) koja se u najčešćim sistematizacijama Brunova opusa nazivaju dijalozima o moralu, i kao takav je nezaobilazna polazna točka za razumijevanje, kako *Kabale* i *Zanosa*, koje se neposredno nadovezuju na ovaj dijalog, tako i ostalih Brunovih talijanskih dijaloga. Pored značaja koje ideje u ovom djelu imaju unutar, ali i van filozofske tradicije, neizostavno je spomenuti da je upravo *Svrgavanje* bilo ključni dokaz in-

kvizitora u optužnici protiv Bruna, na osnovu kojeg je, makar formalno, donesena osuda.

Na samom početku, u »pismu objašnjenja«, koje je namijenjeno Philipu Sidneyju, Bruno napominje da poklanja »sjeme svoje filozofije morala« (str. 45). Moralna reforma o kojoj je riječ u ovom djelu u neraskidivoj je vezi s Brunovom metafizikom i kozmologijom jer počiva na njegovu postkopernikanskom razumijevanju kozmosa. Uz komičan i poganski prizvuk, Bruno nastoji rekontekstualizirati sistem vrijednosti, suočavajući ga s njegovom iskrivljenom slikom. Jupiter saziva sabor bogova da bi se uspostavio novi poredak neba, tako što će postojeća sazviježda, koja predstavljaju ljudske poroke (pobjedonosna zvijer), biti zamijenjena odgovarajućim vrlinama. S tim novim sazviježdima, odnosno vrlinama, ljudska duša treba komunicirati i ujediniti ih, time omogućavajući sinderezu (str. 56) – urođeno načelo praktičkog života.

Mitološki narativ na kojem djelo počiva prožet je grčko-rimskom mitologijom. Nepoznavanje te tradicije, na koju se oslanja Bruno, u mnogome bi otežalo razumijevanje ovog dijaloga. Nebo na kojem se događaju prevrati vrijednosti, oko kojih se spore mitski bogovi, nije samo nebo svijeta, već je komplementarno i s ljudskom dušom. Oslanjajući se na tezu o preklapanju mikro i makrokozmosa, shvaćamo da se nebo, dakle, poistovjećuje s čovjekovom dušom, unutar koje je moguće postaviti vrline, koje predstavljaju bogovi. Brunova je namjera upravo istaknuti moći čovjekove duše, koje su odviše sputane. Homogenost materije upućuje nas na povezanost prirode čovjeka i Boga. Važnije od toga kako jest sama svijest da se konstelacija neba, odnosno duše, može mijenjati, čak i u odnosu na same Bogove, a mitološki bogovi su kao i sve ostalo podložni promjeni:

»Ovdje, dakle, imamo nekakvog Jupitera koji se ne uzima kao previše legitiman i dobar zastupnik ili zamjenik prvog načela i sveopćeg uzroka; nego je on tu prije neka promjenljiva stvar, podložna usudu preinake.« (str. 48)

Činjenica da cijela svita poganskih Bogova vrši reformaciju neba i svijeta, a sve to putem zodijskih znakova, mogla bi se čitati kao kritika kršćanske predstave henologizacije. Svakako da Bruno udara na kozmološke temelje kršćanstva, odnosno na: zatvoren, konačan i hijerarhiziran svijet, međutim, tekst ima više slojeva. Iskrivljena slika postojećeg sistema koju Bruno prikazuje, ne upućuje nužno na njenu suprotnost kao što bi to bio slučaj kod Erazma, već preispituje same temelje na kojima su i kršćanska doktrina i njena prosvjetiteljska kritika zasnovane. Pored toga, što su kritike usmjerene na službenu vladajuću dok-